

Az istentisztelet mint összművészeti alkotás?

■ WOLFGANG RATZMANN

Lipcsei Egyetem
professor emeritus
E-mail: ratzmann@uni-leipzig.de

DOI: 10.61894/LP.2025.100.10.1

- A tanulmány az esztétikai szakvitában híres-hírhedt „összművészeti alkotás” kifejezést nem elméleti szempontból vizsgálja, hanem elsősorban gyakorlati célból használja, hogy felhívja a figyelmet a túl egyoldalúan a prédikációra összpontosító lutheránus istentiszteletre, valamint az istentiszteleti kommunikáció sokrétű elemeire, amelyekben az istentiszteleti kommunikáció megvalósul vagy meg kellene valósulnia.

Kulcsszavak: evangélikus istentisztelet / tanításparadigma / összművészeti alkotás / az istentisztelet megformálása

Az összművészeti alkotás fogalmához

Az összművészeti alkotás fogalma és elképzelése a 19. századból származik. A kifejezést minden bizonnyal Eusebius TRAHNDORFF író és filozófus használta először 1827-ben (312. o.).¹ 1849-ben Richard Wagnernél tűnt fel. A nagy operakomponista Wagner kezdetben dramaturgiai szempontól egy olyan jövőbeli műalkotást képzelt el, amelyet nemcsak egy művészeti ág – a zene – határozna meg, hanem amelyben egy nagy zenedráma keretében a különböző testvérművészetek egyesülnének, vagyis a költészet, a dramaturgia, a színpadtervezés művészete is. Wagner később nagy színpadi műveiben és a bayreuthi fesztiválpalotában megkísérelte ezt az elképzelést a gyakorlatba átültetni – több-kevesebb sikerrel.² Az összművészeti alkotás gondolata azonban ideológiai-vallási vagy politikai töltettel is felruházható, és átfogóbban, forradalmi utópiaként is értelmezhető volt, amely egy újfajta művészközösségre, sőt az egész társadalomra irányult. Wagner úgy vélte, hogy ez a fajta művészet képes felszámolni az ember önző elszigeteltségét a társadalomban (BORCHMEYER 1995, 1284. o.). A német fasizmus 1933 és 1945 között felvonulásaival és győzelmi ünnepségeivel efféle eszmékhez csatlakozott. A németeket az erőszakesztétika révén akarták egyesíteni, amely mindenféle individualitást megpróbált meg-

¹ Az „összművészeti alkotás” témájának részletes kifejtését a *Musik in Geschichte und Gegenwart* című lexikon szócikkében találjuk (BORCHMEYER 1995, 1282–1289. o.).

² A fogalom WAGNER *Die Kunst und die Revolution* című írásában tűnik fel újra (1849, 10. o.). Vö. BERMBACH 2004. Magyarul: WAGNER 1995, 29–62. o. – A ford.

semmisíteni.³ Az összművészeti alkotás fogalma ezért a későbbi művészeti és színházi eszmecserében többnyire háttérbe szorult, de a kérdés akkor is fontos szerepet játszott, és fontos szerepet játszik ma is, még akkor is, ha az elméleti fogalmak megváltoztak. Ma inkább intermedialitásról, happeningről vagy performanszról beszélünk (vö. VINZENZ 2018). Ezen egyúttal azt a kísérletet is értjük, amellyel megpróbáljuk feloldani egy művészeti ág kizárólagos uralmát, és így „holisztikusan” szólítjuk meg az embereket. Az összművészeti alkotás fogalmához tehát történelmileg problémás ügyek és fejlemények is kapcsolódnak, így azt hasznavehetetlennek is tekinthetnénk. Azonban én továbbra is igen inspirálónak tartom a kifejezést dramaturgiai jelentésében, hogy kiemelje az istentisztelet megértésének és megformálásának gyakorlati aspektusait. Ezt szeretném bemutatni ebben a tanulmányban.

Istentisztelet mint tanítás

A hagyományos protestáns szemlélet szerint az istentisztelet inkább a tanítás egy fajtájának tekinthető. Számunkra, az 1960-as évek teológushallgatói számára magától értetődő elvárás volt az istentisztelettel kapcsolatban, hogy az kevésbé ünnepet, liturgikus színrevitelt ábrázoljon, mint inkább igehirdetést tartalmazzon. Ezért gyakran olyan későn mentünk a templomba, hogy csak röviddel a prédikáció kezdete előtt léptünk be. Mindenesetre mi legalább még jártunk istentiszteletre. Dieter Trautwein, korábbi frankfurti esperes, a „Komm, Herr, segne uns...” kezdetű ének (EG 170) szerzője,⁴ 1972-ben szerezte meg doktori címét az istentiszteletről mint tanulási folyamatról szóló dolgozatával, amelyben modern tanulási elméletek segítségével próbálta megérteni a liturgiát – azzal a szándékkal is, hogy az akkori új istentiszteleti formákat megbízható liturgia- és kommunikációtudományi alapokra helyezze (TRAUTWEIN 1972). Az istentisztelet tanításként való értelmezésének történeti gyökerei a reformáció koráig nyúlnak vissza. Luther istentiszteleti reformot szorgalmazó követeléseinek mögött a késő középkori mise helytelen irányú fejlődése állt. A mise a papok titokzatos kultikus szertartásává vált, amelyben a gyülekezet csak néma és csodálkozó nézője volt a szent cselekménynek, általában nem vett részt a szentáldozásban – a kenyér vételében – sem. Legtöbbször nem volt prédikáció. Az evangéliumot nem közvetítették érthető módon. A liturgiát latinul énekelték vagy mondták. Nem voltak gyülekezeti énekek.

Érthető, hogy Luther az istentiszteletről alkotott elképzelését ebből a háttérből kiindulva alakította ki: az istentiszteleten semmi más nem történhet, mondta a torgaui várkapolna felszentelésekor, mint az, „hogy itt maga a mi édes Urunk szóljon hozzánk szent ígéje által, és mi is beszéljünk öhozzá imával és dicsőítő énekekkel” (WA 49: 588. o.; LVM 6: 465. o.; vö. MEYER-BLANCK 2001, 29. o.). Számára az ige és ezzel együtt a bibliai olvasmányok, a prédikáció, a német nyelv állt a középpontban. És ezt úgy kell az emberekhez eljuttatni, hogy megragadják és megértsék. Így a pap tendenciózusan prédikátorrá, a prédikátor pedig tanítóvá válik. Ehhez további tanulási perspektívák is társulnak. Luther *A német miséhez* írt 1526-os előszavában azt írta, hogy nyugodtan hagyhatnak néhány latin részt a misében, mert ő mindenben az ifjúság érdekét nézi (WA 19: 74. o.; LVM 3: 302. o.). Ők itt hasznosítani tudják az iskolában tanult latin nyelvet. Luther tehát készségesen elismeri, hogy az istentiszte-

³ Erre hatásosan Albrecht GRÖZINGER hívja fel a figyelmet (1992, 443–453. o.).

⁴ Magyar szempontból fontos adalék, hogy Dieter Trautwein volt – Gyöngyösi Vilmos mellett – Pécseli Király Imre „Paradicsomnak te szép élő fája...” kezdetű énekének német fordítója, amely a német énekeskönyv egyik magyar eredetű tétele („Du schöner Lebensbaum des Paradieses...”, EG 96). – *A ford.*

letnek különböző tanítási-tanulási dimenziói vannak. Az „iskola” paradigmájától nem határolódik el. Isten kegyelmének üzenetét tovább kell adni, hogy eljusson a fejbe és a szívbe. Azonban elutasítja a kultikus cselekvés paradigmáját, amelyben Istent az egyház áldozata által kell kiengesztelni. Isten éppen az adakozóként tapasztalható meg, aki biztatást és iránymutatást ad.⁵

Az istentisztelet mint tanítás perspektívája évszázadokon át meghatározta a protestáns egyházat. Ez valaha liturgikus értelemben is érvényes volt: a prédikációk már mennyiségileg is erőteljesen domináltak. Bach idejében egy városi prédikáció a főistentiszteleten körülbelül egy órán át tartott. Egy szent életű kereszténytől elvárt volt, hogy vasárnap ne csak egyszer menjen templomba, hanem a főistentisztelet után a vesperára vagy a délutáni istentiszteletre is, amelyek központi eleme szintén mindenkor a prédikáció volt. Úrvacsorához nagyon ritkán, csak kétszer egy évben járultak. A lelkészek magukat magasabb értelemben vett tanároknak tekintették. Az egyház és az iskola egyébként is szorosan összefonódott. A tanárok egyúttal kántori szolgálatot is végeztek. A lelkészek felügyelték az iskolákat. A diákok kórusai temetéseken és más istentiszteleteken énekeltek (vö. GÜNTER 1970; RATZMANN 2014).

Az istentisztelet egyfajta tanításként való értelmezése még napjainkban is jellemző. A pedagógiai-homiletikai dimenzió tudatosan vagy tudattalanul a középpontban áll.

- Az idő, amelyet a protestáns lelkészek a prédikáció előkészítésére fordítanak, általában nem áll arányban a teljes liturgia előkészítésére szánt idővel. Gyakran megkérdezik kollégáikat: „Te prédikálsz vasárnap?” Ritkán kérdezik: „Te tartod az istentiszteletet?”
- Gyakran az egész liturgiára – különösen a modern liturgiákra – jellemző a homiletikai (a prédikáció révén) vagy pedagógiai (egy téma révén) túlsúly. Egy példa: 2013-ban, a reformáció napján az *Erste Programm* (ARD) televíziós csatorna egy Berlin-Kreuzbergben található nagy templomból közvetített egy reformációi istentiszteletet, amelyen számos neukoelli evangélikus iskola diákja gyűlt össze. Amit a diákok a jelenetekben, szónokokként vagy az iskolai kórus énekeiként nyújtottak, impozáns volt. Mégis feltűnt, hogy alapjában véve ezt az istentiszteletet is a liturgia homiletizálása határozta meg. A klasszikus misetételeket (Kyrie, Gloria stb.) elhagyták. Helyette egy Luther-ének („Erős vár a mi Istenünk...”) és egy bibliai textus határozta meg az egész ünneplést. Egy beszélő már a kezdőszóltárt is állandóan a jelenre vonatkozó kérdésekkel és megjegyzésekkel szakította félbe, így az már alig volt imádságként értelmezhető. A prédikációt pedig több részre osztották fel, és zenei betétekkel szakították meg.⁶ Mindezt színvalóan valósították meg, de hiányzott belőle valamiféle dramaturgiai csúcspont. A téma különböző aspektusaival végigvonult az egész istentiszteleten, és a résztvevőknek minden ponton meg kellett volna érteni vagy tanulni valamit belőle. Azóta sok hasonló istentiszteletet éltem át a gyülekezetekben és a televízióban.
- Feltűnő, hogy a hagyományos istentiszteletek, amelyek középpontjában a prédikáció áll, gyakran kevésbé látogatottak, miközben sok templomi koncert nagy közönséget vonz. Hasonlóképpen sok száz turista özönlik a dómokba és a városi templomokba. Sokan nyilvánvalóan inkább a vallásos teret, a vallásos zenét, a különleges vallásos élményt keresik, és kevésbé a vallási tanítást.

⁵ Luther liturgikus intencióit és istentiszteleti reformjait számos tankönyv bemutatja, többek között: MEYER-BLANCK 2011, 154–159. o. Részletesebb leírások és további Luther-idézetek megtalálhatók: MEYER-BLANCK 2001, 29–64. o.

⁶ <https://evangelische-schule-neukoelln.de/reformationstag/>. (Megtekintés: 2025. szeptember 7.)

Nem véletlen, hogy néhány éve a protestáns liturgiatudományban is felbukkantak az istentiszteletnek olyan értelmezései, mint „összművészeti alkotás”, mint „nyitott mű” vagy „színrevitel”, és azóta széles körű elfogadásra találtak (vö. MARTIN 1984; MEYER-BLANCK 1997).

Az istentisztelet mint műalkotás⁷

A híres filozófus és teológus, Friedrich Schleiermacher a 19. század elején először határozottan amellett szállt síkra, hogy az istentiszteletet nem tanításként, hanem műalkotásként kell értelmezni. Alapvetően kétféle emberi tevékenységet különböztet meg: hatékony és kifejező cselekvést. Az istentisztelet – az ünnepekkel és a művészetekkel együtt – teljességgel a kifejező cselekvéshez tartozik, amelynek nem áll szándékában semmiféle célt elérni. Már csak ezért is fennáll annak a veszélye, hogy a tanítási céllal kigondolt istentisztelet elvétí értelmét. Az ünnepek és az istentiszteletek megszakítják a mindennapokat, amelyeket teljes egészében a hatékony cselekvés dolgai határoznak meg. Itt kizárólag a vallásos öntudat kifejezéséről van szó, anélkül, hogy ez bármi más célkitűzéssel járna. Egyébként is, az istentisztelet „művészi elemeket” használ a megvalósításához: művészi beszéd, ének, művészen kialakított terek stb. Tehát önmagában is egyfajta művészet.

Nem csak olyan teológushallgatók voltak, mint én. Karl-Heinrich Bieritz, aki Lipcsében és Rosstockban gyakorlati teológiát tanított, mesélte magáról mint jénai egyetemistáról a következőket: „Fent a Filozófusok útján, az Ötemetőben trónolt a Friedenskirche. Fél tízkor kezdődött itt az istentisztelet. Savanykás barokk hangulat ölelte körül a látogatókat, orgonálta és énekelte a füleikbe magát, szemükbe tűnt, amikor a függöny felgördült, és az oltár feletti szószéken megjelent a prédikátor fekete mellszobra, oldalán az apostolok alakjaival, tetején Isten szemével és a teológiai hallgató által éppen megtanult tetragrammatonnal. Ám az út a 16., a 17. és a 21. század között nem volt túl hosszú. Csak át kellett kelni az utcán, és néhány lépést lemenni. A túloldalon a katolikus plébániatemplom, a Johanneskirche a völgybe húzódott, és tizenegy órakor itt szentmisét tartottak a sokáig alvóknak és a későknek, akik nem értek oda a kilenckor kezdődő főmisére. Remegéssel és félelemmel, a szenteltvíz használatában és a térdhajtásban még egészen járatlanul, tudatában annak, hogy szentségtörést követ el, lopózott be a diák az idegen templomba – és egy szokatlan, egy még fel nem tűnt századba. Színek, formák, mozdulatok, hangok, illatok játéka fogadta a hivatlan vendéget, befogadta, mint egy távoli csillagról érkező hajót, lenyűgözte és megzavarta, egy új, rejtélyes, felfedezetlen világot teremtett érzékei előtt. Itt minden egy idegen jövőből származónak tűnt: a ruhák formája és színe, a szereplők titokzatos, suhanó mozdulatai, a gregorián énekek fémes hangjai, a kántáló liturgikus szignálok, a tömjénes mellékhajók, a zsinat előtti latin, a tér funkcionális, hajlékony berendezése. És amikor a csengők csilingelése térdre kényszerítette a gyülekezetet, a látogatót nem a múlt, hanem a jövő rémülete ölelte át.” (Idézi: MEYER-BLANCK 1997, 15. o.)

A szépen ünnepelt istentiszteletek, amelyeknek sikerül valamit az élő Isten titkából kiábrázolni, képesek elbűvölni. Ezért vannak ma is a tridenti rítusú misének hívei, akik éppen a szokatlan elemeket és a latin nyelvet értékelik. Ezért a római katolikus és az ortodox istentiszteletek többnyire nem kerültek olyan mély válságba, mint a protestánsok. Hiszen Németországban vasárnaponként átlag-

⁷ Vö. GRÖZINGER 1992. Ebben a tanulmányban esztétikaelméleti értelemben beszélek az istentisztelethez illő „könnyedség esztétikájáról”.

ban a protestáns egyház tagjainak már csak 3,7 százaléka jár istentiszteletre.⁸ Így érthető, hogy efféle változásokat tekintve a protestáns liturgia is búcsút mond a tanítás régi, tudatalatti eszményképének, és észrevehetően a műalkotás modellje felé halad.

De hogyan lehet egy istentiszteletet, amely lényegében Isten és az emberek közötti párbeszédként értelmezhető – lásd Luther torgau-i formuláját –, összművészeti alkotásként elgondolni? Összhangban van ez felekezeti karakterünkkel? Itt nincsenek tényleges határok az ortodox istentisztelet – amelyet mindig is mint szent szemlét rendeztek meg, mint bepillantást a mennyei istentiszteletbe –, a római katolikus – amelynek tetőpontján a krisztusi megváltás áldozatára emlékeznek – és az evangélikus istentisztelet között, amelyen semmi más ne történjék, mint hogy „maga a mi édes Urunk szóljon hozzánk szent igéje által” (WA 49: 588. o.; LVM 6: 465. o.)?

Nem, még az igecentrikus istentisztelet sem pusztán verbális esemény. Isten igéje sokrétű. Ahogy mi, emberek nemcsak szavakkal beszélünk, hanem testünkkel, mimikával, gesztusokkal is, hangsúlyozva a szavakat, úgy Isten is szavakkal és jelekkel, igében és szentségben, szóban és rítusban, zengő és képszerűen megformált igében szól. Szava így nemcsak értelmünket, hanem lelkünket, értelmünket is eléri.

Ha a történelemre tekintünk, akkor félreismerhetlenné válik, hogy a lutheránus egyház a zenére kezdettől fogva mint üdvözlendő istentiszteleti eszközre tekintett. A zene a maga módján részt kaphatott az igehirdetés eseményében, ezért értékelték fel olyan világosan a lutheránus egyházban. A zene különösen is alkalmas művészetnek számított az evangélium hirdetésére és arra, hogy „imával és dicsőítő énekekkel” közel kerüljünk Istenhez, ahogy Luther fogalmazott (uo.). Ezért a reformáció hihetetlen minőségi offenzíva volt az egyházi zene dolgában: számos kántortanító volt, akiket kifejezetten erre képeztek ki, és akik falvakban és kisvárosokban is állást találtak. Az, hogy a nagy zeneszerzők, Heinrich Schütz és Johann Sebastian Bach, valamint sokan mások Közép-Németországban nőttek fel, és életük középpontjául ezt a területet választották, összefüggésben áll ezzel a minőségi offenzívával. Ez a zene kifejezetten az istentiszteletre íródott, még ha részben monumentalitásával – gondoljunk például Bach passióira – lassanként kiszorította magát az istentiszteletből, és önálló (egyházi) koncertté akart válni. Ma azzal a kérdéssel állunk szemben, hogy akarjuk-e folytatni és ápolni a gazdag zenei örökséget az egyházban és a társadalomban, és hogy ezt hogyan lehet finanszírozni és megszervezni a zsugorodó gyülekezetekben.

Az istentisztelet mint összművészeti alkotás – ez a gondolat számos perspektívát nyithat meg:

- a) *A szereplők együttműködése.* Ha az istentiszteletet műalkotásként értjük – mint olyan teret, ahol a különféle művészeteket komolyan vesszük, és az Isten és ember közti kommunikáció keretében alkalmazzuk –, akkor ezzel hozzásegítjük ahhoz, hogy kiszabaduljon a primer verbális kommunikáció szűkösségéből. Ott a lelkész egyszemélyes istentisztelete egy olyan istentiszteletté válik, amelyen több szereplő tehetségével partnerszerűen működik közre – mint közreműködők, mint lektorok; a prédikáció vagy az istentiszteleti helység előkészítésében; stb.
- b) Az összművészeti alkotás gondolata segíthet megérteni, hogy egy protestáns istentiszteleten is valóban *számos művészeti ág* működhet együtt.
 - *Beszéd- és előadóművészet.* Szép lenne, ha a prédikációt nem unalmas előadásként, hanem

⁸ 2011-ben a protestánsoknak átlagosan csak 3,7 százaléka járt vasárnapi istentiszteletre, a Németországi Protestáns Egyház (EKD) egyháztagságról szóló felmérése szerint (KOLL–KRETSCHMAR 2014, 53. o.). Az istentisztelet-látogatók száma azóta továbbra is enyhén csökkent.

érdekesítő és nyelvi inspiráló beszédként élhetnénk meg. Jó volna, ha az olvasmányok vagy az elmondott imádságok is kielégítenének bizonyos esztétikai igényeket, amelyek megkönnyítenék az odafigyelést és az aktív belső és külső imádkozást. A beszéd- és előadóművészet előmozdítása érdekében az egyháznak gyakorlati képzéseket kellene kínálnia a lelkészek, valamint az előadók számára, hogy elsajátíthassák ezeket a készségeket.

- *A megfelelő dramaturgiai konstrukció művészete.* Itt arról a képességről van szó, hogy az istentiszteletet nem hagyjuk időben parttalanná válni, és csúcspontjait „színpadi” szempontból jól helyezzük el – azaz például nem egy óra elmúltával kezdünk az úrvacsorával. Ugyanakkor ez egyfajta személyes művészet is: liturgusként jelen legyünk a saját szerepünkben – észrevehetően, hitelesen, meggyőzően.
 - *A zeneművészet.* Ebbe a témába itt nem tudunk megfelelő módon belemenni, csupán a legfontosabb kulcsszavakat említhetjük. A professzionálisan előadott egyházi zenére fordított figyelem mellett fontos számomra, hogy a gyülekezet közös éneklését ne rövidítsék meg. Egyrészt ez a gyülekezeti és felekezeti hagyományunk fontos alapénekeiről szól, amelyeknek meg kell őrizniük helyüket az istentiszteleten. Másrészt pedig az új énekekről is szó van, amelyek képesek az evangéliumot az emberek szívébe és lelkébe vinni. Inkább kritikusan szemlélem azoknak a zenekaroknak a megjelenését, amelyek ugyan előéneklük a – gyakran idegen nyelvű – dalaikat a gyülekezetnek, de nem képesek arra, hogy a gyülekezetet közös éneklésre indítsák.
 - *A térművészet.* Nem mindegy, hogy az istentiszteletet milyen terekben ünnepeljük, ahogyan Luther olykor állította. A tér megnyitja vagy bezárja a lelkünket. Színeivel és formáival a maga módján prédikál. Az oltáron lévő virágok és a gondosan ápolt úrvacsorai edények is tanúskodnak Isten szépségéről vagy a gyülekezet szenttel szembeni hanyagságáról.
 - Végül beszélhetünk *stimuláló illatokról* vagy *liturgikus öltözékekről és formákról* is, amelyek hozzájárulhatnak egy istentisztelet szépségéhez és megnyerő légköréhez.
- c) *Az idegenség mint vonzerő.* Ha az istentiszteletet műalkotásként értelmezzük, akkor teret engedünk az idegennek és a nehezen érthetőnek is. A művészetben nem kell mindent megérteni. Hasonlóképpen nem kell minden nehéz bibliai szöveget kisimítani vagy minden érthetetlen dolgot azonnal megmagyarázni. Énekelhetünk olyan énekeket is, amelyek nem azonnal fülbemászóak, vagy amelyek szövege elsőre kétesnek tűnhet – ha mégis fontos tartalmat fejeznek ki. Vagy ha a lutheránus identitáshoz kapcsolódnak, mint például az „Erős vár a mi Istenünk”. Ilyenkor egy olyan bibliai olvasmányt is el lehet viselni, amely önmagában nem azonnal érthető. Valamint így egy keresztelő vagy temetés keretében kötött, kötelező szöveget (házassági fogadalom, kérdések a szülőknek és a keresztszülőknek, áldó szavak stb.) is el lehet mondani anélkül, hogy azokat azonnal „homiletikusan” kiegészítenénk, és ezzel többnyire elvonnánk a figyelmet. Az idegen nem feltétlenül taszító, hanem kíváncsivá is tehet és vonzó lehet.
- d) *A műalkotás nyitottsága.* Umberto Eco és mások vezették be a nyitott műalkotás fogalmát a diskurzusba (1998). Igaz: a művészet abból él, hogy általában nem plakátszerű és egyértelmű. A műalkotás értelme gyakran nem tárul fel olyan gyorsan, de mindig lehet benne és rajta újat felfedezni. Ha az istentiszteletet egy műalkotáshoz hasonlítjuk, az arra is bátorít, hogy ne akarjunk minden szót hihetővé és egyértelművé tenni, minden gesztust, hanem hagyjuk, hogy szabadon hassanak. A prédikációk néha jobbak, ha nemcsak azt mondják, amit mindenki elvár, ha nemcsak a szokásos kegyes kifejezéseket használják, hanem valami

váratlant is kimondanak. És olykor elegendő, ha csak felvázolnak egy gondolatot, és bíznak abban, hogy a hallgatók továbbgondolják azt. A prédikáció hallgatói is szeretnének hozzájárulni és kell is, hogy hozzájáruljanak az igehirdetés eseményéhez azzal, hogy maguk is továbbmesélik a prédikációt.

A művészettel való összehasonlítás határai

Az istentisztelet és a művészet összehasonlítása tehát – mint láttuk – rendkívül gyümölcsöző. Ez a gyakorlatban is inspirálhatja protestáns istentiszteleteinket. Mindazonáltal egy rövid szakasszal szeretném befejezni, amely egyúttal a művészettel való összehasonlítás korlátait is világossá teszi.

Megítélésem szerint mélyértelmű és inspiráló, ha az istentiszteletet egyfajta művészi eseményként értelmezzük. Ám korántsem arról van szó, hogy az istentisztelet művészet lenne. Középpontjában az áll, hogy Isten szól hozzánk szent ígéje által, és mi is beszélünk öhozzá (WA 49: 588. o.; LVM 6: 465. o.). Hogy ez megtörténik, az végső soron nem a mi érdemünk. Istennek magának kell hozzánk jönnie – szavainkba, gesztusainkba és jeleinkbe, zenénkbe és tereinkbe. Nem kényszeríthetjük erre. Nem vagyunk – még papokként sem – szent manipulátorok. Hogy eljön-e hozzánk, hogy találkozzunk-e vele – ez végső soron rajta múlik. Csak kérhetjük: Jöjj, Uram Jézus! Jöjj, teremtető Szentlélek!

A művészetet olykor az a veszély fenyegeti, hogy a művészeket hiúvá teszi, és őket akarja a középpontba állítani. Ha az istentiszteletet a művészet perspektívájából mint összművészeti alkotást tekintjük, akkor az ilyen hiúságoktól nem állunk messze. Például megfigyelem ezt néhány kollégámnál, akik speciális képzést végeztek „liturgikus jelenlét” témában,⁹ és most pontosan tudják, hogyan kell keresztet vetni, és milyen arckifejezéssel kell a gyülekezetre nézni az áldás során. Néha átsejlik egyfajta hiúság, ami engem taszít.

Ha az istentiszteletet összművészeti alkotásként akarjuk értelmezni, ez olyan művészetet jelent, amely alárendeli magát az ügynek, az evangélium szolgálatának, és amely az egyén sikerhez való hozzájárulását beemeli a teljes egészbe. „Soli Deo gloria” – ezzel a jelmonddal írta alá Johann Sebastian Bach műveit. Ha az istentiszteletért felelős személyek úgy értelmezik munkájukat, mint egykor a nagy Thomaskantor, akkor megértették, hogy nem ők maguk, hanem Isten áll ennek az eseménynek a középpontjában, amelyet istentiszteletnek nevezünk. És akkor minden liturgikus-művészi erőfeszítésük nem elsősorban hiúságuk kielégítését szolgálja, hanem művészetük gyakorlásában is az evangélium szolgálaként tekintenek önmagukra. Akkor továbbra is élhetnek a művészettel való összehasonlítással, hogy az istentiszteletet olyan széppé formálják, amennyire csak tudják, és amennyire illik ahhoz az Istenhez, akiről a zsoltáros énekel: *„Áldjad, lelkem, az Urat! Uram, Istenem, igen nagy vagy, fenségbe és méltóságba öltöztél, világosságot vettél magadra, mint egy köpenyt. Ő az, aki sátorként feszítette ki az eget, palotáját a vizek fölé építette, a felhőket tette kocsijává, szelek szárnyán jár. [...] Éneklek az Úrnak, amíg élek, zsoltárt zengek Istenemnek, amíg csak leszek.”* (Zsolt 104,1–2.33)

Fordította: Angyal-Cseke Csaba

⁹ Az EKD *Liturgische Präsenz* elnevezésű továbbképzését Thomas Kabel szorgalmazta és valósította meg (vö. KABEL 2002).

Worship as a Total Work of Art?

- This study examines the famously controversial term “total work of art” not from a theoretical perspective, but rather uses it primarily for practical purposes—to draw attention to the overly sermon-centered nature of Lutheran worship, and to highlight the multifaceted elements of liturgical communication through which worship is, and ought to be, realized.

Keywords: Lutheran worship / teaching paradigm / total work of art / shaping of worship

Bibliográfia

- BERMBACH, Udo 2004. *Der Wahn des Gesamtkunstwerkes. Richard Wagners politisch-ästhetische Utopie*. 2. kiad. Verlag J. B. Metzler, Stuttgart–Weimar.
- BORCHMEYER, Dieter 1995. Gesamtkunstwerk. In: Finscher, Ludwig (szerk.): *Musik in Geschichte und Gegenwart*. 3. köt. Bärenreiter-Verlag – Verlag J. B. Metzler, Kassel–Stuttgart. 1282–1289. o.
- ECO, Umberto 1998. *Nyitott mű. Válogatott tanulmányok*. TIT Gondolat Kiadó, Budapest.
- GRÖZINGER, Albrecht 1992. Der Gottesdienst als Kunstwerk. *Pastoraltheologie*, 81. évf. 10. sz. 443–453. o.
- KABEL, Thomas 2002. *Handbuch Liturgische Präsenz. Zur praktischen Inszenierung des Gottesdienstes*. 1. köt. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh.
- KOLL, Julia – KRETZSCHMAR, Gerald 2014. Gottesdienst im Plural. Zwischen Gewohnheit, Desinteresse und Aufbruch. In: *Engagement und Indifferenz Kirchenmitgliedschaft als soziale Praxis*. V. köt. *Erhebung der EKD über Kirchenmitgliedschaft*. Evangelische Kirche in Deutschland, Hannover. 52–57. o.
- MARTIN, Gerhard Marcel: Predigt als offenes Kunstwerk? Zum Dialog zwischen Homiletik und Rezeptionsästhetik. *Evangelische Theologie*, 44. évf. 1. sz. 46–58. o. <https://doi.org/10.14315/evth-1984-0106>
- MEYER-BLANCK, Michael (szerk.) 2001. *Liturgie und Liturgik. Der evangelische Gottesdienst aus Quellentexten erklärt*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh.
- MEYER-BLANCK, Michael 1997. *Inszenierung des Evangeliums. Ein kurzer Gang durch den Sonntagsgottesdienst nach der Erneuerten Agende*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- MEYER-BLANCK, Michael 2011. *Gottesdienstlehre*. Mohr Siebeck, Tübingen.
- RATZMANN, Wolfgang (szerk.) 2014. *Evangelische Gottesdienstkultur im Barockzeitalter. Christian Gerbers »Historie der Kirchen-Ceremonien...«*. Sax Verlag, Beucha–Markkleeberg.
- STILLER, Günter 1970. *Johann Sebastian Bach und das Leipziger gottesdienstliche Leben seiner Zeit*. Bärenreiter-Verlag, Kassel.
- TRAHNDORFF, Carl Friedrich Eusebius 1827. *Ästhetik oder Lehre von der Weltanschauung und Kunst*. Maurerchen Buchhandlung, Berlin.
- TRAUTWEIN, Dieter 1972. *Lernprozess Gottesdienst. Ein Arbeitsbuch unter Berücksichtigung Gottesdienste*. Burckhardt-haus-Verlag, Berlin.
- VINZENZ, Alexandra 2018. *Vision »Gesamtkunstwerk«. Performative Interaktion als künstlerische Form*. Transcript Verlag, Bielefeld. <https://doi.org/10.14361/9783839441381>
- WAGNER, Richard 1849. *Das Kunstwerk der Zukunft*. Leipzig.
- WAGNER, Richard 1995. *Művészet és forradalom*. Seneca Kiadó, Budapest.